

Месель-Веселяк Віктор Якович – 50 років в аграрній економічній науці

Віктору Яковичу Месель-Веселяку, академіку НААН, доктору економічних наук, професору, заслуженому діячеві науки і техніки України 1 лютого 2014 року виповнюється 50 років діяльності в галузі аграрної економічної науки.

Віктор Якович – відомий вчений, активний організатор аграрної економічної науки, один з ідеологів реформаційних перетворень аграрного сектору економіки України, належить до плеяди українських учених, які зробили вагомий внесок у вітчизняну аграрну економічну науку. Нині він досліджує фундаментальні проблеми формування аграрної політики і стратегії розвитку агропромислового виробництва, підвищення його конкурентоздатності в ринкових умовах, розвитку форм господарювання і земельних відносин, реформування відносин власності на селі, зокрема, запровадження приватної її форми, створення законодавчої бази розвитку агропромислового виробництва України.

Народився Віктор Якович у 1938 році. Після навчання на Вінниччині у Брацлавському бухгалтерському технікумі (1955–1957) працював помічником бухгалтера колгоспу „Будівельник” Тульчинського району Вінницької області. З 1957 по 1961 рік навчався в Київському інституті народного господарства (тепер Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана). Потім працю-

вав у Тульчині старшим агрономом-економістом районної планової комісії, старшим економістом районного виробничого управління сільського господарства (1961–1964). У лютому 1964 р. вступив до аспірантури Українського науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства (нині Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”). Відтоді, де б він не працював, його наукова діяльність була пов’язана з Інститутом аграрної економіки.

Предметом наукових досліджень, які здійснювалися за участю В.Я. Месель-Веселяка, були питання розвитку спеціалізації сільськогосподарського виробництва в колгоспах і радгоспах на основі їх кооперування, якими він практично займався, працюючи на виробництві.

Підготовлену під керівництвом О.В. Крисального дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук на тему „Економічні взаємовідносини колгоспів в умовах виробництва яловичини при міжгосподарській кооперації (на прикладі Вінницької області)” він захистив у жовтні 1967 року. Наукова робота з питань спеціалізації та концентрації сільськогосподарського виробництва була продовжена у 1967–1970 роках на посаді завідувача опорним пунктом Інституту аграрної економіки в Тарашанському районі Київської області. Впровадження наукових розробок із спеціалізації та міжгосподарської кооперації у свинарстві дало змогу району досягти найнижчої серед усіх районів України собівартості приросту свиней.

Месель-Веселяка В.Я., який мав науковий і виробничий досвід, у травні 1970 р. було призначено ученим секретарем секції економіки і організації сільського господарства Південного відділення ВАСГНІЛ, де, крім вивчення питань планування і координації аграрних економічних досліджень в науково-дослідних установах України, проводив наукові дослідження з проблем спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва, економічних взаємовідносин

колгоспів при кооперуванні у виробництві сільськогосподарської продукції, формування агропромислових об'єднань. Ці дослідження були ним продовжені у 1975–1977 роках на посаді завідувача сектору спеціалізації і систем ведення сільського господарства Інституту аграрної економіки.

У 1976 році взяв участь в організації проведення Інститутом Всесоюзної конференції з розвитку спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції. З цих питань сектор підготував рекомендації, які були видані за редакцією директора інституту І.І. Лукінова.

Вагомими здобутками було розроблення схеми раціонального розміщення тваринницьких комплексів в Україні (1976 р.), опрацювання питань формування раціональних типів сільськогосподарських підприємств, методичних положень щодо визначення розрахункових цін за умов міжгосподарського кооперування при виробництві продукції тваринництва.

У січні 1977 року В.Я. Месель-Веселяк призначений завідувачем сектору сільськогосподарської науки і навчальних закладів відділу сільського господарства (з 1983 р. – відділу сільського господарства і харчової промисловості) ЦК Компартії України. В його обов'язки входило кураторство діяльності та підбір кадрів для керівництва сільськогосподарською наукою Південного відділення ВАСГНІЛ і Міністерства сільського господарства, сільськогосподарських науково-дослідних установ, вищих і середніх спеціальних навчальних закладів України.

У науковому плані продовжував вивчення проблеми розвитку спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва, які досліджував Інститут аграрної економіки. Разом з О.В. Крисальним підготував методичні положення щодо визначення розрахункових цін при міжгосподарському кооперуванні у тваринництві (1979 р.), що дало можливість визначити на виробництві розрахункові ціни на молодняк великої рогатої худоби і свиней при передачі його у спеціалізовані господарства на дорощування й відгодівлю.

В Україні було сформовано мережу спеціалізованих господарств з виробництва молока, відгодівлі великої рогатої худоби і

свиней, які забезпечували високоефективне виробництво продукції за вищої продуктивності праці та нижчої, ніж у неспеціалізованих господарствах, собівартості продукції з високими показниками виробництва м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь, що сприяло досягненню в Україні високих показників щільності поголів'я тварин і виробництва продукції тваринництва.

У серпні 1987 року В.Я. Месель-Веселяк повернувся на наукову роботу в Інститут землеробства старшим, провідним науковим співробітником відділу економіки, а 1 лютого 1989 р. – призначений на посаду заступника директора з наукової роботи і завідувачем відділу форм господарювання Інституту аграрної економіки, директором якого колектив обрав П.Т. Саблука.

Месель-Веселяк В.Я. продовжував вивчати питання організації сільського господарства в Україні, яке на найродючіших землях у світі протягом тривалого періоду не змогло вирішити продовольчу проблему. Значною мірою це пояснювалося недосконалістю земельних відносин, форм господарювання й економічних відносин, які будувалися на монополії колгоспно-радгоспної системи організації виробництва і державній власності на землю, майно та вироблену продукцію, що давало державі можливість нав'язувати економічні відносини, які не зацікавлювали працюючих у результатах своєї праці.

Після проголошення у 1990 році державного суверенітету Україна взяла курс на ринкову економіку. Фабрики і заводи почали приватизовувати їхні працівники. Законом України “Про оренду” (1990 р.) врегульовано оренду з викупом, чим скористалися колективи підприємств із переробки сільськогосподарської продукції та інших підприємств промисловості – викупивши їх. А селянам – нічого!

Отже, постала об'єктивна необхідність перебудови сільського господарства на основі роздержавлення і приватизації землі та майна. Проте без розв'язання питання створення раціональних форм господарювання і зміни у зв'язку з цим земельних відносин цю проблему вирішити було неможливо. Саме в цьому напрямі зосередилися наукові дослідження відділу форм господарювання в

тісній співпраці з відділом земельних відносин (завідувач Федоров М.М.).

У результаті проведених досліджень, вивчення багаторічної вітчизняної та зарубіжної практики було опрацьовано наукові засади ведення сільського господарства на основі приватної власності на засоби виробництва, включаючи землю, і розвитку різних форм господарювання, науково обґрунтовано напрями та механізм здійснення земельної й аграрної реформи на селі.

Спираючись на опрацьовану теорію розвитку відносин власності в умовах переходу до ринкових відносин, визначено необхідність зміни форми власності на землю, що передбачає її роздержавлення і приватизацію. На початковому етапі запропоновано змінити державну форму власності на колективну. Виходячи з цього прийнято Постанову Верховної Ради України "Про земельну реформу" (18.12.1990 р.), якою весь земельний фонд країни з 15 березня 1991 року оголошено об'єктом земельної реформи. Земельним кодексом України (18.12.1990 р.) визначено правовий режим передачі земель у довічне успадковане володіння громадянам і постійне володіння сільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям. З цього, по суті, почалися аграрні перетворення на селі.

Передача громадянам земель у довічне успадковане володіння стала передумовою запровадження приватної власності на землю. Опрацьовувалися варіанти передачі землі громадянам у приватну власність за плату і безоплатно. Враховуючи те, що за часів колективізації на селі землі громадян були усуспільнені безоплатно, було внесено пропозицію передати державні землі у власність громадянам України також безоплатно.

Підготовлено проект Закону України "Про селянське (фермерське) господарство" (Месель-Веселяк В.Я., Коновалов І.В., Федоров М.М.), який було прийнято у грудні 1991 року.

Ним вперше передбачено приватну власність на землю, яка підтверджена Законом України "Про форми власності на землю" (30.01.1992 р.), яким запроваджено поряд із державною колективною і приватною власністю на землю. Невдовзі Верховна Рада України затвердила нову редакцію Земельного кодек-

су України (13.03.1992 р.), яким було передбачено ці форми власності на селі. Отже, було розпочато формування фермерських господарств – нового господарського укладу на селі, за якого багато країн світу досягли перевиробництва продукції. У 1993 році розроблено Рекомендації з організації селянських (фермерських) господарств (автори Месель-Веселяк В.Я., Саблук П.Т., Федоров М.М., Коновалов І.В. та ін.).

Постало питання про способи реалізації права приватної власності на землю. В.Я. Месель-Веселяком і М.М. Федоровим було підготовлено проект Декрету Кабінету Міністрів України "Про приватизацію земельних ділянок", який підписано 26.12.1992 року. Цим Декретом передбачена безоплатна передача у власність громадянам земельних ділянок, наданих їм для ведення особистих підсобних господарств і присадибних ділянок.

Підготовлено розділ "Відносини власності на землю" (Месель-Веселяком В.Я. і Федоровим М.М.) до колективної монографії "Власність у сільському господарстві" за редакцією В.В. Юрчишина і П.Т. Саблука, що побачила світ у 1993 році.

З 1990–1993 роки було підготовлено 13 проектів прийнятих Верховною Радою законів України, 38 пропозицій урядовим структурам щодо подальшого реформування сільського господарства. У 1993 р. за авторством В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, М.М. Федорова, М.Й. Маліка видано монографію "Розвиток форм господарювання" (за редакцією Саблука П.Т. і Месель-Веселяка В.Я.), у якій викладено наукові підходи щодо розвитку земельних відносин і форм господарювання, вдосконалення міжгалузевих економічних відносин між сільським господарством та іншими галузями економіки країни.

З 1 січня 1994 р. В.Я. Месель-Веселяка призначено завідувачем відділення форм господарювання і земельних відносин, завідувачем відділу форм господарювання Інституту аграрної економіки.

За наукового консультування П.Т. Саблука В.Я. Месель-Веселяк підготував і у березні 1994 року захистив докторську дисертацію на тему "Розвиток форм господарювання в аграрному виробництві".

У березні 1994 року з обранням Президентом України Леоніда Даниловича Кучми і призначенням у жовтні віце-прем'єр-міністром, потім першим віце-прем'єр-міністром України з питань АПК Петра Трохимовича Саблука, розпочався новий, більш якісний і прозоріший етап розвитку аграрної реформи.

По-новому, радикальніше, зі знанням справи продовжувалися реформи на селі. Першим кроком стала підготовка розділу "Аграрна політика" до доповіді Президента України "Шляхом радикальних економічних реформ", проект якого було підготовлено П.Т. Саблуком, В.Я. Месель-Веселяком і М.М. Федоровим. Із доповіддю на сесії Верховної Ради України 11 жовтня 1994 р. виступив Президент України Леонід Данилович Кучма. Її положення були схвалені Верховною Радою України, що і стало програмою аграрної політики держави.

Реалізацію основних положень аграрної політики було започатковано Указом Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва" (10.11.1994 р.), проект якого підготували В.Я. Месель-Веселяк і М.М. Федоров під керівництвом П.Т. Саблука. Указом передбачено: безоплатну передачу земель у колективну та приватну власність для виробництва сільськогосподарської продукції, виходячи з того, що земля має належати тим, хто її обробляє; поділ земель, які передано у колективну власність, на земельні частки (паї) без виділення їх у натурі, і видачу документа – сертифіката на право приватної власності на земельну частку (пай); право розпорядження земельною часткою (паєм) і безперешкодного виходу члена колективного сільськогосподарського підприємства зі своєю земельною часткою (паєм) і виділення її в натурі з видачею державного акта на право приватної власності на землю з відповідними правами розпорядження земельною ділянкою без зміни її цільового призначення.

25 січня 1995 р. В.Я. Месель-Веселяка призначено виконавчим директором, завідувачем відділення організації виробництва і земельних відносин та відділу форм господарювання Інституту аграрної економіки. За значний особистий внесок у розробку теоретичних засад реформування аграрних відносин 6 лютого 1995 р. В.Я. Месель-Веселяку і

М.М. Федорову присвоєно почесне звання "Заслужений діяч науки і техніки України".

Відповідно до положень Указу від 10.11.1994 р. було опрацьовано організаційну схему земельної реформи, за якою здійснено реформування земельних відносин в Україні. Важливим етапом у цьому процесі стало паювання сільського-подарських угідь серед працівників колективних господарств і пенсіонерів з їх числа, що врегульовано Указом Президента України "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським під-приємствам і організаціям" (08.08.1995 р.), проект якого підготовлено в Інституті В.Я. Месель-Веселяком і М.М. Федоровим разом з ученими інших наукових установ. 17 травня 1995 р. В.Я. Месель-Веселяка обрано членом-кореспондентом Української академії аграрних наук (УААН).

Через недосконалість нормативних документів із питань технічного забезпечення передачі земель у колективну власність процес приватизації земель відбувався вкрай повільно, що стримувало реформування колективних сільського-подарських підприємств у господарства ринкового спрямування.

Для проведення паювання земель опрацьовано методику грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення (Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М.), затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 23.03.1995 р. Підготовлено порядок її проведення, який затверджений 27.11.1995 р. Держкомземом, Мінсільгоспродом та Українською академією аграрних наук, що дало змогу, залежно від грошової оцінки земель, встановлювати плату за землю, фіксований податок та оренду плату за землю.

З метою впровадження законодавчих напрацювань підготовлено ряд посібників, а саме три видання "Посібника по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств" К., ІАЕ, 1997, – 647 с. (автори Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. та ін.). В усіх регіонах і багатьох адміністративних районах України проведено семінари з роз'яснення порядку реформування аграрного сектору.

Таким чином, було здійснено наукове забезпечення реформування сільськогосподарських підприємств на основі приватної власності на землю у поєднанні з колектив-

ною формою організації праці. Формування нових господарських структур ринкового спрямування передбачалося без порушення цілісності земельних комплексів через оренду земельних часток (паїв). Пропозиції з цього приводу вносилися Президентові України та Уряду. Було підготовлено проект Указу Президента України “Про оренду землі”, підписаного 23.04.1997 р. У прийнятому Указі, крім оренди земельних ділянок, передбачалася також оренда земельних часток (паїв), що відкривало шлях до формування господарських структур ринкового спрямування.

З червня 1998 по серпень 2000 р. В.Я. Месель-Веселяк працював головним ученим секретарем Президії Української академії аграрних наук і продовжував наукові дослідження за сумісництвом на посаді завідувача відділення організації виробництва і земельних відносин та відділу форм господарювання Інституту аграрної економіки.

6 жовтня 1998 р. був прийнятий Закон України “Про оренду землі”, яким не було врегульовано оренду земельних часток (паїв), передбачену одноіменним Указом Президента у 1997 році, що по суті зупинило процес реформування сільськогосподарських підприємств на основі оренди земельних часток (паїв).

Вирішив ці питання Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” (3.12.1999 р.) проект якого опрацьовано в Інституті (Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М.). Крім врегулювання питання оренди земельних часток (паїв), Указом було передбачено провести протягом грудня 1999-го – квітня 2000 року реформування колективних сільськогосподарських підприємств на засадах поєднання приватної власності на землю та майно з колективними формами організації праці, за яких приватний підприємець бере в оренду земельні ділянки, земельні частки (паї), а також майно їхніх власників, організовує виробництво, залучаючи до праці власників землі та майна, яким сплачує орендну плату і розраховується за виконані ними роботи. 22 грудня 1999 р. В.Я. Месель-Веселяка обрано дійсним членом (академіком) УААН.

З червня 2000 року по теперішній час В.Я. Месель-Веселяк – заступник директора, завідувач відділення організації виробництва і земельних відносин, завідувач відділу форм господарювання ННЦ “Інститут аграрної економіки”.

Отже, з організаційної сторони аграрної реформи зроблено багато: запроваджено приватну власність на землю, проведено роздержавлення земель із передачею їх у власність колективним сільськогосподарським підприємствам і громадянам; розпайовано землі колективних сільськогосподарських підприємств між працівниками і пенсіонерами з їх числа, створено сільськогосподарські підприємства ринкового спрямування, працюють понад 40 тис. фермерських господарств, розвиваються господарства населення.

Впровадження результатів наукових досліджень при реформуванні аграрного сектору забезпечило позитивні результати. У 2012 р. проти 2000 р. обсяг валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь в Україні збільшено у 2011 р. на 69,8 %, у 2012 р. – на 62,3 %, у тому числі рослинництва – відповідно на 92 і 76,4 і тваринництва – на 34,4 і 39,6 %, а у сформованих сільськогосподарських підприємствах ринкового типу виробництво у 2011 р. зросло у 3,4; 3,3 і 3,8 рази і в 2012 р. відповідно у 3,2; 2,9 і 4,1 рази. У 2008 р. виробництво зерна в Україні досягло 53,3 млн т, у 2011 р. – 56,7, а у 2013 р. – досягло 63 млн т проти 51 млн т у 1990 році. З виробництва валової продукції сільськогосподарські підприємства перевищили у 2011 році рівень 1990 року на 11,4 %, а у 2012 році – на 4,6 %, у тому числі рослинництва – відповідно на 43,2 і 28,3 %. Підвищилася ефективність виробництва. Якщо у 1990 році в колгоспах і радгоспах України без дотацій рівень рентабельності продукції рослинництва і тваринництва становив 20,9%, то у 2011 і 2012 роках у сільськогосподарських підприємствах ринкового типу він зріс відповідно до 32 і 26,9 %, а тваринництво із збиткового (-4,1%) стало прибутковим – відповідно з 13,0 і 14,3% рентабельності. Продуктивність праці у 2011 році зросла у 3,3 рази, у тому числі в рослинництві 2,9 і в тваринництві – у 3,6 рази, а у 2012 р. відповідно в 3,2; 2,6 і 4,2 рази.

З огляду на пройдений шлях реформування аграрного сектору України, спираючись на оцінку селян, можна зробити такі висновки:

– перший – земельна й аграрна реформи серед інших складових економічної реформи України були науково обґрунтованими, теоретично дослідженими, нормативно врегульованими та практично впровадженими і результативними;

– другий – в Україні, на основі аналізу світової практики земельних реформ і специфіки вітчизняних умов, було опрацьовано власну модель реформування земельних відносин та аграрного сектору;

– третій – 6,7 млн селян стали власниками 27 млн га сільськогосподарських угідь, створено підґрунтя для формування на селі середнього класу виробників сільськогосподарської продукції, які довели свою високу дієздатність;

– четвертий – збулися віковічні прагнення селян. Вони стали власниками землі та майна. Земля збережена за селянами. Якби цього не було зроблено, то земля опинилася б у власності невеликої кількості господарів, як це сталося з об'єктами промисловості;

– п'ятий – селяни-власники земельних часток (паїв) соціально захищені своєю власністю. За рахунок орендної плати за землю та майно вони мають постійні додаткові доходи, що є значною підмогою у зростанні їх добробуту. Проведене підвищення нормативної грошової оцінки земель дасть змогу збільшити доходи селян від оренди;

– шостий – створена багатоукладність виробництва на селі. Замість домінуючої у минулому колгоспно-радгоспної системи нині функціонують різні форми господарювання, що ґрунтуються на приватній власності на землю у поєднанні з індивідуальною, сімейною і колективною формами організації праці. Створено господарські структури, які можна віднести до дрібного, середнього і великого бізнесу;

– сьомий – відбулися позитивні соціальні зрушення. Власник може вільно розпоряджа-

тися землею та майном: створити власне господарство, передати їх в оренду, змінювати орендаря, передавати у спадщину, працювати в господарському формуванні, якому передані земля та майно в оренду. Як власник землі та майна він обирає орендаря-керівника новоствореного підприємства, який забезпечує кращий рівень господарювання, чим і впливає на те, щоб господар краще обробляв землю, тоді як за колгоспно-радгоспного господарювання він такої можливості не мав.

Все це є основою забезпечення ефективного ведення сільського господарства в Україні.

Проте проблеми удосконалення економічних умов функціонування сільськогосподарського виробництва далекі до свого вирішення. Необхідно удосконалити економічний механізм господарювання: ціни, податки, кредитування, дотаційну політику, міжгалузеві економічні відносини, щоб усі галузі та сфери діяльності в економіці країни мали однакові економічні умови для забезпечення відтворення виробництва, тобто на вкладений у виробництво рівновеликий капітал, включаючи вартість землі, одержувати рівновеликі прибутки. Це умови, а результати – за рівнем господарювання. Над дослідженням цих питань продовжує працювати В.Я. Месель-Веселяк.

Його перу належить понад 1000 наукових праць, у тому числі 20 монографій, наукових і науково-виробничих видань.

Віктор Якович має дар ученого-педагога, передаючи свій досвід молодим науковцям. Під його керівництвом 19 аспірантів і здобувачів захистили кандидатські та за консультування – п'ять докторських дисертацій.

Віктора Яковича знають і шанують як мудру, чесну і принципову людину, яка користується великою повагою серед аграріїв, учених економістів.

Сподіваємося, що Ви, шановний Вікторе Яковичу, своєю самовідданою працею і надалі вноситимете вагомий вклад у розвиток і розквіт основи благополуччя нашої країни – її сільського господарства, аграрної економічної науки держави.

**Колектив Національного наукового центру
«Інститут аграрної економіки»
Редакція Міжнародного науково-виробничого
журналу «Економіка АПК»**

* * *